

атеїзму і підривом існуючих церков, у тому числі шляхом їх розколу. Ліквідуючи церковні громади і знищуючи храми, більшовицько-радянське керівництво не могло знищити релігійного світогляду, особливо дорослого населення. Більш успішним виявилось насадження «наукового атеїзму» серед молоді та дітей. Влада закликала розгорнути масову атеїстичну пропаганду, зображуючи релігію як марновірство й забобонність, намагалася проводити масовий збір підписів про закриття церков, організувати перепідготовку вчителів із метою удосконалення їхньої антирелігійної роботи тощо. Дискримінація духовенства та утиски з боку владних структур призвели до того, що багато священників зрікалися духовного сану. Якщо упродовж 1927–1928 рр. зріклося 179 осіб, то у 1929–1930 рр. – 2000 осіб [11].

Проти священнослужителів використовувалися всі форми соціального тиску: юридична безправність, матеріальна залежність, моральне знуцання, притягнення до кримінальної відповідальності, фізичне знищення. У результаті на середину 1930-х рр. духовенство, як соціальна категорія, практично зникло.

Нищення матеріальної бази церков, закриття, руйнування чи використання не за призначенням храмів, вилучення культових предметів та церковної атрибутики проводилося масово і з порушенням чинного законодавства. Такі дії наносили велику шкоду пам'яткам церковної архітектури, позбавляли віруючих можливості задовольняти свої релігійні потреби, примушували приховувати релігійні почуття, робили неможливим передачу релігійних традицій підростаючому поколінню.

ПОСИЛАННЯ

1. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). – К., 1999. – 448 с.
2. Білас І.Г. Репресійнокаральна система в Україні. 1917–1953, кн. 1–2. – К., 1994. – 432 с.
3. Бенько О.П. Державно-правові аспекти політичного терору в Україні (1917–1953). – К., 1994. – 25 с.
4. Чисніков В.М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України. – К., 1996. – 24 с.
5. Буняк О. Матеріали Національного музею історії України про антирелігійну політику в Україні 1920–1930-х рр. // Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти церкви: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2015. – С. 71–78.
6. Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922. – К., 1996. – С. 71.
7. Ісіченко І. Історія христової церкви в Україні. – Х., 2008. – С. 289.
8. Енциклопедія Українознавства. – Т. 5. – С. 1733.
9. В. Золотарьов Начальницький склад НКВС УСРР у середині 30-х рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/pdf/02_2001/326.pdf.
10. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф 5., оп. 3., спр. 288, арк. 1–33.
11. Мартирологія Українських Церков: У 4-х тт. Т. I – Торонто-Балтимор, 1987 – С. 1031.
12. Історія релігії в Україні. – К., 1999. – С. 51.

Шишкіна Ю.А. Антирелигиозная политика на Глуховщине в 20–30-х гг. XX в.: переписка НКВД с Административным отделом Глуховского Окрисполкома
В статье исследуются материалы Народного комиссариата внутренних дел Украинской ССР, а именно переписка с Административным отделом Глуховского Окрисполкома по вопросам религиозных организаций, освещаются общегосударственные процессы антирелигиозной политики на региональном уровне, в частности на Глуховщине в 20–30-х гг. XX в.

Ключевые слова: НКВД УССР, молитвенный дом, религиозная организация, религиозные нужды, культовое имущество.

Shyshkina Yu.A. Anti-religious policy in Hlukhivshchina in the 20–30s. XX century: correspondence of the NKVD with the Administrative department of the Hlukhiv district executive committee

The article examines the materials of the People's Commissariat of Internal Affairs of the Ukrainian SSR, namely the correspondence with the Administrative department of the Hlukhiv district executive committee on religious organizations, highlights national processes of anti-religious policy at the regional level, in particular in Hlukhivshchina in the 20–30s of the XX century.

Key words: NKVD of the Ukrainian SSR, prayer house, religious organization, religious needs, religious property.

24.03.2019 р.

УДК [257:378:902](477.83-25)«1929/1939»

Н.М. Булик

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ У ЛЬВОВІ: АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ (1929–1939)

Розглянуто діяльність Греко-католицької богословської академії у Львові у галузі археології, яка поряд з Львівським університетом, Науковим товариством імені Шевченка та низкою музеїв зайняла помітне місце у розвитку археологічної науки у міжвоєнний період. Й. Сліпий та А. Шептицький відразу після заснування академії ввели до навчальних програм біблійну, християнську і церковну археологію. В скорому часі цей перелік доповнився курсом «Археологія України». Свідченням того, що археології відводилося далеко не останнє місце, було запрошення на роботу Ярослава Пастернака. Він підготував лекційні курси з археології Палестини, а згодом приступив до розробки спеціального курсу з української археології спеціально для майбутніх священників. У 1932 р. світ побачила його «Коротка археологія західноукраїнських земель», яка було написана як підручник для студентів-богословів.

Окремою сторінкою у діяльності Богословської академії була організація т. зв. археологічних екскурсій, під час яких студенти мали змогу брати участь у археологічних розкопках під керівництвом Ярослава Пастернака. В такий спосіб вони знайомилися з пам'ятками, щоб в майбутньому зберегти від нищення нашу мінувшину, долучалися до формування археологічної збірки музею, а керівництво академії фінансово підтримувало наукові дослідження на низці археологічних пам'яток.

Ключові слова: біблійна археологія, Ярослав Пастернак, польові дослідження, Богословська академія у Львові.

Археологічний Львів міжвоєнного часу представлений двома установами – Науковим товариством імені Шевченка, яке творило українську археологію, та Львівським університетом, який був польським, а з археологів-українців у ньому працювали Маркіян Смішко та Іван Старчук. Навколо цих двох осередків зосереджувала свою діяльність ціла когорта археологів, які проводили польові дослідження на теренах заходу України, опрацьовували археологічний матеріал, формували музейні збірки, брали участь у наукових форумах тощо.

Поряд з Львівським університетом та НТШ, археологія розвивалася у кількох львівських музеях, а з часу за-

Рис. 1. Ярослав Пастернак. Фото 1927 р. Прага

снування Богословської академії ця установа також відіграла помітну роль у формуванні української археології.

Історія Богословської академії висвітлена у низці наукових праць [22; 7]. Дослідники також торкалися окремих аспектів наукових досліджень у стінах академії, в тому числі й археології [4; 5]. Однак, чимало цікавих моментів залишилися поза увагою. Зокрема, доцільно детальніше зупинитися на археологічних студіях, ініційованих керівництвом Богословської академії, у контексті

провадження пам'яткоохоронного законодавства, лекціях Я. Пастернака, його наукових подорожах тощо. Власне висвітлення цих питань і ставить собі за мету авторка статті.

Греко-католицька богословська академія заснована 28 лютого 1928 р., коли було затверджено статуту установи та призначено ректором Йосифа Сліпого (1892–1984). Однак, урочисте відкриття академії відбулося лише через півтора року – 6 жовтня 1929 р. Навчання проводилося на двох факультетах – богословському (з 1928 р.) та філософському (1930 р.). Як згадував М. Чубатий, «ректор о. Сліпий подбав про стягнення якнайбільше поважних наукових сил не тільки з-поміж духовних, але також і світських. Окрім богословських предметів викладалися в Академії такі світські предмети: Історія Мистецтва (проф. Залозецький), археологія (д-р Пастернак), антропологія (д-р Раковський), філологія (д-р Чехович), основи права (д-р Надрага)» [23, с. 132]. Основними були теологічні курси. Однак, окрім них, до навчального процесу на філософському факультеті широко впроваджувалися антропологія, етика, історія мистецтва, математика, мови, а також археологія. Звичайно, що археологія не була провідною навчальною дисципліною в академії, проте, митрополит А. Шептицький і Й. Сліпий під час паломницьких подорожей до Палестини переконалися у тому, що вивчення біблійної археології має беззаперечне значення для поглиблення знань студентів-богословів зі Святого Письма, і поставили викладання біблійної, християнської і церковної археології на доволі високий рівень [5, с. 116].

Як згадано вище, для викладання археології було запрошено відомого українського вченого Ярослава Пастернака (рис. 1), який в цьому часі повернувся з Чехії і розпочинав роботу в українських установах. Відразу після повернення з Праги Я. Пастернак тісно спілкувався з А. Шептицьким, брав участь у різноманітних заходах, організованих митрополитом (рис. 2). В Богословській академії археолог працював до 1939 р., спочатку як доцент (1932–1935), а у 1935–1939 рр. – надзвичайний професор. Початково він читав два курси: «Біблійна археологія» і «Археологія Палестини». Для них було розроблено ілюстративний матеріал, почерпнутий з найновіших досліджень археологів [18, с. 4]. Частина ілюстрацій з археології Палестини зберігається у архіві відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (рис. 3) [13]. В цей час, коли Я. Пастернак читав курс «Археологія Палестини», на сторінках «Діла» з'явилось кілька заміток його авторства, присвячених цим питанням [16, с. 2]. Дуже скоро Я. Пастернак до навчальних програм академії ввів цикл узагально-

Рис. 2. Митрополит Андрій Шептицький та Ярослав Пастернак (сидить другий справа) серед української інтелігенції на відкритті виставки Школи Олексі Новаківського. 25 жовтня 1928 р. (за: Матковський І.)

ючих лекцій «Археологія України», а згодом розробив їх на курси: «Культура залізної доби на Україні», «Археологія України в першому тисячолітті по Христу» та «Археологія Галичини до Христа». Наприклад, у 1933/34 навчальному році Я. Пастернак читав курси «Культура залізної доби на Україні» та «Археологія Палестини», а відомий палеолітознавець Ю. Полянський – «Основи антропології» [3, с. 3]. Щоб належним чином забезпечити підготовку студентів-богословів у галузі археології, Я. Пастернак написав підручник «Коротка археологія західноукраїнських земель» (1932), що вийшов у кількох частинах журналу «Богословія», а згодом окремою книжкою. Цей підручник призначався не лише для студентів академії, а й священників Галичини [21].

Я. Пастернак був членом історико-правничої секції Богословського наукового товариства (1923–1939), де брав участь у засіданнях та читав лекції «Святе писмо в світлі найновіших археологічних розкопів» [11, с. 114].

Дослідник дуже чітко розумів необхідність викладання археології саме майбутнім священникам. «Майже весь археологічний матеріал добувають на селі, тому обов'язок повчити селян-добувачів про його значіння та вартість для нашої історії та культури; цей обов'язок лежить майже виключно на сільській інтелігенції як головним виховним чиннику народу. У першу чергу священник та учитель можуть це зробити. Однак вони мусять перш за все самі цього навчитися і це зрозуміти. І тут причина факту, що вже отее третій шкільний рік йдуть виклади з археології України та Палестини у програмі викладів на філософічному відділі Богословської Академії у Львові», – писав археолог на сторінка «Діла» [18, с. 4]. За три роки зі стін академії вийшло 90 випускників, які прослухали курс археології, виїжджали на археологічні пам'ятки і розуміли значення старовини для історії, що було предметом особливої гордості Я. Пастернака.

Ректор Й. Сліпий високо оцінював наукову діяльність Я. Пастернака, як і значення археології загалом. Підтвердженням цього було двогітне відрядження Я. Пастернака до музеїв Європи, ініційоване та повністю фінансоване Богословською академією. Це відрядження мало на меті ознайомитися з аналогіями до знахідок, виявлених під час розкопок на теренах заходу України. По поверненні Я. Пастернак дуже детально на сторінках газети «Діло» описав свої враження з наукової подорожі, зокрема, вчений відзначав: «ше сьогодні, коли хто хоче докладно перестудіювати прим, праісторію якого краю бувшої австрійської імперії, той після праці у краєвих музеях мусить ше їхати до Відня. Ціль такої моєї подорожі, центральна археологічна збірка, е там у Природничо-історичному Музею. Вона приміщена тільки у трьох великих саях. Не дорівнюе проте виставовою поверхнею хоч би праським археологічним збіркам, але так переповнена, що при більше прозорому приміщенні заповнила би ше може вдруге стільки місця. Найбільшою її атракцією є велика збірка памяток із світової слави погребища у Гальшта-

Палестина
з печери у горі Кармель добули палеоліт.
Кістяка, якого у лабораторії лікарської
факультету у Лондоні відреставрують бри
паною автоматичних сверлів з вели-
кої Британії вапнякового осаду.

Рис. 3. Ілюстрація до курсу «Археологія Палестини».
НА ВА ІУ НАН України

ті, яке надало назву цілій старшій фазі залізної доби у середній Європі» [17, с. 5]. Ця подорож була доволі результативною. Серед документів Я. Пастернака збереглися світліни з цієї подорожі (рис. 4–5). Дослідник знайшов серед експонатів з пам'ятки Гальштат, яка дала назву цілій археологічній культурі, майже абсолютні керамічні відповідники до посуду з Янчина [19, с. 174].

Окрім теоретичних викладів та наукових розробок, дуже важливою частиною роботи Я. Пастернака в академії було залучення студентів «з ризикалем у руці» до польових робіт. «Однак наука археологія в Богословській академії не є лише теоретична. Згідно з новочасними напрямками в науці мусить вона бути й оглядова, практична, і маючи це на увазі, відбувається що року научні екскурсії студентів Академії для розкопів у терені. Тим набирають вони практичного знання для кращого зрозуміння викладів та для успішної майбутньої праці в терені, коли дойде потреба негайно рятувати відкрити... пам'ятку», – писав археолог [19, с. 165]. Керівництво закладу започаткувало і фінансово підтримувало т. зв. археологічні екскурсії, які були організовані як повноцінні археологічні експедиції. Вони відбувалися щороку і супроводжувалися незвичними за обсягом розкопками. На кожні такі розкопки чи розвідки Я. Пастернак мусив отримати дозвіл від консерватора. Український археолог зустрічався з численними перешкодами з боку влади. Щоб отримати право на професійну діяльність, він змушений був здавати знач-

Рис. 4. Фрагмент експозиції музею у Берліні.
Фото Я. Пастернака. НА ВА ІУ НАН України

Рис. 5. Посуд з експозиції музею у Бухаресті.
Фото Я. Пастернака. НА ВА ІУ НАН України

но більше звітів і розписок, аніж інші дослідники, однак, це його не зупиняло, і він доволі активно проводив дослідження в терені [дет. див. 1].

Одна з перших експедицій Я. Пастернака зі слухачами академії відбулася восени 1932 р. до с. Деліїв на Товмаччині, де об'єктом дослідження став цвинтар підплевих поховань XV ст. В ході проведених польових робіт Я. Пастернак підтвердив гіпотезу, що так звані підплевові гроби княжої доби, де надгробна плита є присипана землею, вживали до XV ст., після того нагробні плити вже не присипали землею та робили на них написи [18, с. 4].

Наступна експедиція була споряджена до с. Залісці Бібрського повіту з метою провести рягвні розкопки на селищі липицької культури. 3–4 жовтня 1933 р. Ярослав Пастернак зі слухачами Богословської академії провів попередні розкопки на поселенні та могильнику III–IV ст. н.е. у Залісцях (рис. 6). Ця експедиція була чи не

найкращим прикладом усіх бюрократичних перипетій, з якими довелося зіштовхнутися досліднику. Короткі дводенні роботи супроводжувалися величезною кількістю приписів. Я. Пастернак змушений був повідомляти про початок робіт, надсилати детальні звіти і навіть вказувати, хто братиме участь у його експедиції. Про всі роботи інформовано консерватора в особі др. Збігнева Горнунга¹ [8, арк. 92]. Я. Пастернак відразу привернув увагу коменданта місцевої поліції, який написав дуже детальний донос Бібрському старості Бернатовічу, у якому зазначав, що «дня 3.10.1933 проводив в селі Залісці професор археології зі Львова Юзеф² Пастернак зі Львова дослідження каміння спаленого вулканом на землях Теодора Шведа сина Антона і Івана Яремка сина Василя. Він відкопав два горщики старого походження, які мають мати історичне значення, які забрав до Львова. Пастернак обіцяв повернутися за Залісець з метою дальших пошуків. Згадуваний мав дозвіл від Воєводського уряду на проведення досліджень на цій території Львівського воєводства. Дозвіл дійсний до грудня 1934 р.». Бернатовіч 18 жовтня 1933 р. інформував про цей приїзд воєводське управління у Львові [8, арк. 121].

На окрему увагу заслуговують розкопки Я. Пастернака у підземеллях церкви св. Юрія у Львові, які розпочалися у червні 1932 р. Результати досліджень автор опублікував у детальному звіті на сторінках журналу «Богословія» [14, с. 312–315]. В ході розкопок Я. Пастернак відкрив сім поховань, зокрема, гріб священника, дитяче поховання, гріб з скелетом без голови, поховання єпископа, поховання С. Сембаровича та домовину Н. Шептицького, і склав детальний план розкопу [14, с. 313].

Розкопки на святоюрській горі викликали неабиякий резонанс серед населення. Для того, щоб вдовольнити цікавість, у вересні 1933 р. було скликано прес-конференцію, на яку запросили провідні львівські часописи («Діло», «Новий Час», «Нова Зоря», «Мета», «Неділя», «Свобода» та ін.) [2, с. 2–3]. Я. Пастернак представив результати розкопок. Він відзначав, що «всі археологічні розкопки на території св. Юра веде він на власний коштів Ексцеленції Митрополита, який не жаліє видатків на те, та як великий меценат нашої науки і мистецтва дає їй наший церковній археології одинокую тепер і найкращу змогу нинішніми святоюрськими дослідками додержувати одного кроку з аналогічними, модерними тепер дослідками у інших народів культурного світа» [2, с. 3]. Археолог розповів про основні результати досліджень і висновки, на які наштовхнули ці роботи, зокрема, він акцентував, що «цього року найшов д-р Пастернак під підлогою притвору катедри головну абсиду храму з XIV ст. з прибудівкою невідомого призначення на зовні, а на підставі одного

1. **Збігнев Горнунг (1903–1981)** – історик мистецтва. В 1929 р. після захисту докторату отримав посаду Округового консерватора пам'яток у Львові, яку займав до 1939 р. У 1946 р. виїхав до Польщі, де отримав керівну посаду в Центральному офісі інвентаризації пам'яток при Міністерстві культури і мистецтва. Після габлітації у 1949 р. працював професором у Вроцлавському та Торунському університетах.

2. Тут представник поліції неправильно подав ім'я археолога.

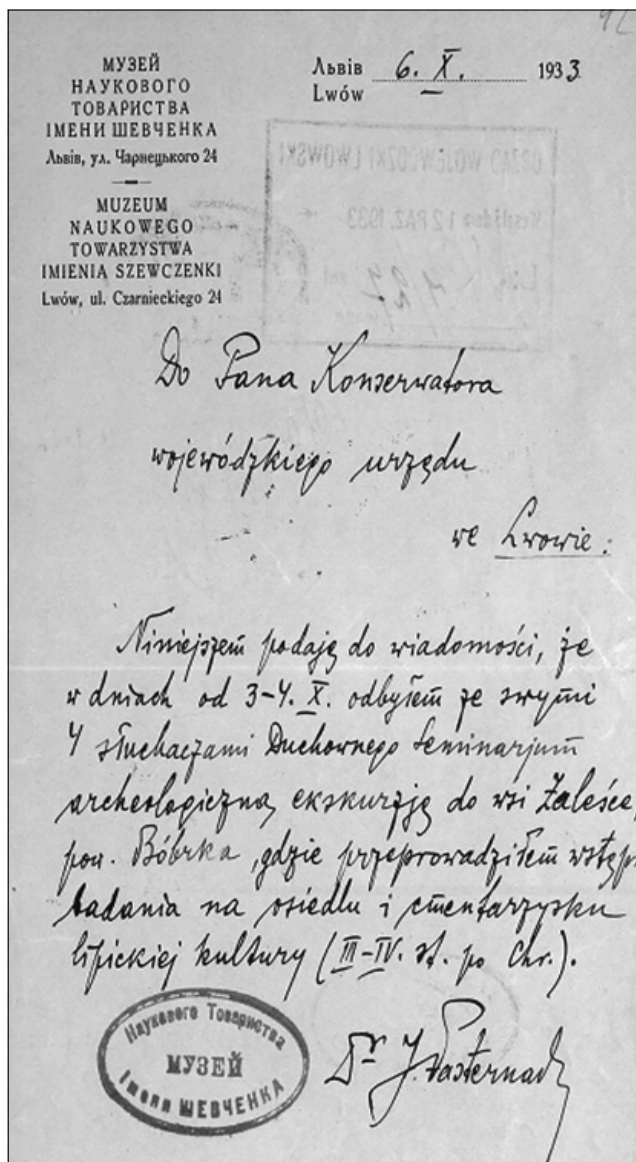

Рис. 6. Інформація консерватору про розкопки в Заліссях коло Бібрки. ЛННБ ім. В. Стефаніка

філяру колишньої престольної частини останок фрески XV–XVI ст., чим вповні потверджується факт, що там, де сьогодні вхід до катедри, був колись її головний вівтар... Розкопками потверджено також устну традицію, що св. Юр побудований на скалі» [2, с. 3].

Наступна коротенька експедиція зі слухачами Богословської академії зафіксована під 26 жовтня до Осталович і Янчина Перемишлянського повіту (рис. 7). В Осталовичах Я. Пастернак розкопав «два підлітвові поховання пізньої епохи городищ» [8, арк. 129]. В ході досліджень кургану с. Янчин «27.10 в Янчині пов. Перемишляни на фільварку «Яблунів» гальштатську скелетову могилу з двома скелетами та двома глиняними посудинами» [8, арк. 129; 18, с. 4]. В похованні знаходились чоловічий і жіночий випростувані скелети, розміщені на долівці на незначній відстані один від одного. Біля чоловічого скелета стояв глиняний півкулястий черпак, нижня частина якого була прикра-

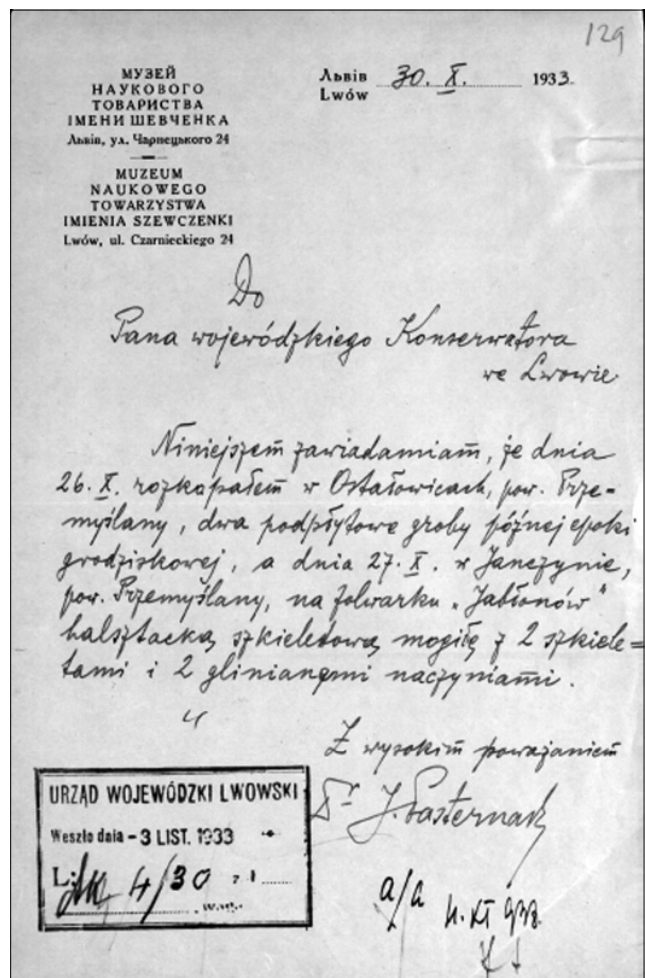

Рис. 7. Повідомлення консерватору про розкопки в Ясині та Осталовичах Перемишлянського повіту. ЛННБ ім. В. Стефаніка

шена канелюрами. Форма посудини, а найбільше виступаюче вушко над його вінцями дали підстави Я. Пастернаку віднести пам'ятку до гальштатської доби та датувати 800–300 рр. до н. е. (рис. 8) [19, с. 172]. Звіт про роботи було надіслано до Тернопільського і Львівського воеводств.

При Богословській академії у 1931 р. засновано музей, який служив для наочного навчання студентів. «Археологічний матеріал, добутий фінансованими через Богословську Академію екскурсіями зберігається у ново-заложенім музею як показовий матеріал до викладів та засновок необхідного при високошкільній кафедрі археологічного кабінету», – писав Я. Пастернак [18, с. 4]. Окрім археології, музей збирав ікони, пам'ятки мистецтва, речі церковного вжитку. Збірки містилися у двох кімнатах, трьох коридорах і сходовій клітці через три поверхи. Дрібніші експонати демонструвались у заскле-них габлятах. Охоронцем був колишній співробітник Національного Музею Михайло Драган [6, с. 1].

М. Драган також брав участь у археологічних дослідженнях, які збагачували музей. Прикладом цього служать розкопки в с. Побережжя неподалік Єзуполя на Станіславівщині, проведені в середині червня 1935 р.

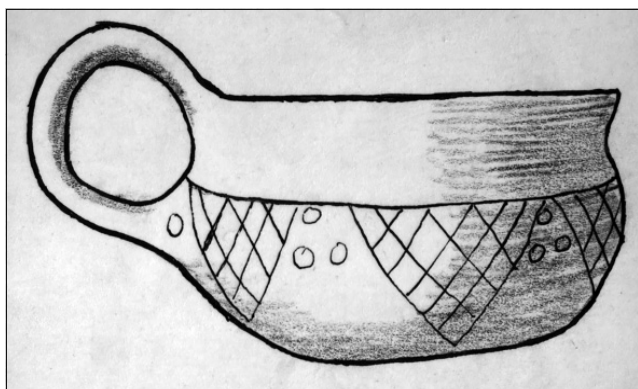

Рис. 8. Посудина з гальшатського поховання.
Рисунок Я. Пастернака. НА ВА ІУ НАН України

за участю Я. Пастернака. Інформацію про споруду круглої форми, що потребувала досліджень, М. Драган отримав ще у 1928 р., однак, тільки в середині 1935 р. вдалося провести ці дослідження за фінансової підтримки ректора Й. Сліпого. В ході досліджень відкрито фундаменти ротонди з тесаного каменю, яку в місцевих переказах вважали за монастир св. Бориса і Гліба, зруйнований татарами. Під час перших досліджень вдалося розкопати головну наву. Розкопки вівтарної частини дослідники змушені були відкласти до осені, коли буде зібрано урожай з поля. М. Драган датував пам'ятку XIII ст. Внаслідок цих розкопок музей Богословської академії поповнився цікавими фрагментами різьбленого каміння [20, с. 1].

Археологічні дослідження вносили різноманіття у життя академії. Студенти залюбки брали участь у розкопках. Траплялися випадки, що вони залишали свого роду щоденники з таких подорожей на сторінках львівської періодики. Для прикладу наведемо конспект студента Д. Микитюка із заняття з польової археології під керівництвом професора Я. Пастернака на місці літописного міста Щекотин на Глинському городищі біля Жовкви, опублікований у часописі «Мета» [12]. Йдеться про розвідкове шурфування на городищі Щекотин Жовківського повіту, яке провів Я. Пастернак зі студентами Богословської академії упродовж 30 жовтня – 3 листопада [9, арк. 82]. У результаті досліджень виявлено залишки наземного житла з фрагментами гончарного посуду, скляних браслетів та бойову сокиру XIV ст. Пам'ятку археолог датував XIII–XIV ст.

Одні з останніх робіт Я. Пастернака зі студентами-богословами відбулися у 1938 р. Й. Сліпий зініціював розкопки крипти під церквою Святого Духа. В ході досліджень під головним престолом виявлено поховання ченців-домініканців. З цього приводу Я. Пастернак відзначав: «*Колісь престіл був висунений значно до переду, а у пресвітерії був лише хор – місце для монашок під час богослужінь. Під таким хором можна було ховати небіжчиків. Зовсім аналогічний випадок спостерігав, просліджуючи 19.V.1933 крипту під нинішньою українською парохіальною церквою у Белзі*» [15, с. 158–160].

Підводячи підсумки, необхідно відзначити, що упродовж 1929–1939 років академія розвивалася як повно-

цінний науковий і навчальний осередок, далеко не останнє місце в якому займала археологія. Свідченням цього є розкопки на низці археологічних пам'яток, діяльність музею, участь у з'їздах та конференціях, а також численні публікації Я. Пастернака на археологічну тематику у часописах. Подальшому розвитку наукових досліджень у Богословській академії у Львові на перешкоді стала Друга світова війна.

ПОСИЛАННЯ

- Булик Н. Археологія і влада: діяльність археологів Наукового товариства імені Шевченка в контексті пам'яток охоронної реформи 1928 року / Н. Булик // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2017. – Вип. 21. – С. 258–284.
- Віднова архикафедрального собору св. Юра // Діло. – № 237. – 10 вересня 1933. – С. 2–3.
- Вісти з гр.-кат. богословської академії у Львові // Діло. – № 330. – 14 грудня 1933. – С. 2–3.
- Гайковський М. Українська греко-католицька церква в часи митрополитованія Андрія Шептицького / М. Гайковський // Київська церква. – 2001. – № 2–3. – С. 32–46.
- Гоян І., Коваль І. Світ археологічних зацікавлень кардинала Йосифа Сліпого / І. Гоян, І. Коваль // Етнос і культура. Часопис Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника: збірник науково-теоретичних статей. – Івано-Франківськ, 2014. – № 10/11 за (2013–2014). – С. 115–123.
- Другий з'їзд українських музеологів // Діло. – № 176. – 9 липня 1933. – С. 1–2.
- Коваль І., Пахолок Р. Студентська науково-дослідницька робота в системі чоловічої богословської освіти Галичини (1929–1939 роки) / І. Коваль, Р. Пахолок // Обрії. – № 1 (36). – 2013. – С. 21–24.
- ЛННБ ім. В. Стефаника (Відділ рукописів), ф. 26 (Управління консервації Львівського воєводства), спр. 42, ч. 1, 133 арк.
- ЛННБ ім. В. Стефаника (Відділ рукописів), ф. 26, спр. 17, ч. 2, 85 арк.
- Матковський І. Будівничі суспільства та Церкви. Фрагмент біографії бл. свцм. Климентія Шептицького на початку 30-х рр. XX ст. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://photo-lviv.in.ua/budivnychni-suspilstva-ta-tserkvy-fragment-biografii-bl-svshhm-klymentiya-sheptytskogo-na-pochatku-30-h-rr-hh-st/?fbclid=IwAR0BsSZ6eB3Z892Rkflu50cnx8stW27v-Jt2o0t9Mljyx5DKy3VU15_qSo
- Мизак Н. Діяльність Богословського наукового товариства української греко-католицької церкви у 1923–1939 рр. / Н. Мизак // Релігія та Соціум. – 2013. – № 3–4 (11–12). – С. 109–117.
- Микитюк Д. Під попелом століть // Мета. – 10 лютого 1936.
- НА ВА ІУ НАН України. Матеріали Я. Пастернака.
- Пастернак Я. Звіт з археологічних дослідів у підземеллях катедр св. Юрія у Львові / Я. Пастернак // Богословія. – Львів, 1932. – Т. X. – Кн. 4. – С. 312–315.
- Пастернак Я. Крипта під церквою Св. Духа гр.-кат. Богословської Академії у Львові / Я. Пастернак // Богословія. – Львів, 1938. – Т. XVI. – Кн. 2–3. – С. 158–160.
- Пастернак Я. З нових розкопок у Святій землі / Я. Пастернак // Діло. – № 193. – 1 вересня 1932. – С. 2.
- Пастернак Я. Із мандрівки по віденських музеях / Я. Пастернак // Діло. – № 83. – 30 березня 1934. – С. 5.
- Пастернак Я. Новий чинник в українській археології / Я. Пастернак // Діло. – № 261. – 30 вересня 1934. – С. 4.
- Пастернак Я. Перші археологічні розкопки з рамени гр.-катол. Богословської академії у Львові / Я. Пастернак // Богословія. – Львів, 1936. – Т. XIV. – Кн. 2–3. – С. 165–179.
- Пастернак Я. Цінне археологічне відкриття з княжих часів / Я. Пастернак // Діло. – 29 червня 1935. – С. 1.
- Пастернак Я. Коротка археологія західноукраїнських земель / Я. Пастернак. – Львів, 1932. – 130 с.
- Пахолок Р.І. Реформа богословської освіти в Галичині (1929–1944 рр.) / Р.І. Пахолок // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2012. – № 4. – С. 64–69.
- Світильник Істини: Джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові. 1928–1944: матеріали збір. і опрац. д-р Павло Сениця. – Торонто; Чикаго, 1983. – Ч. III. – 960 с.

СКОРОЧЕННЯ

ЛННБ ім. В. Стефаника – Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України
НА ВА ІУ НАН України – Науковий архів відділу археології Інституту українознавства ім. І Крип'якевича НАН України

Булык Н.М. Греко-католическая богословская академия во Львове: археологические студии (1929–1939)

Рассмотрена деятельность в сфере археологии Греко-католической богословской академии во Львове, которая наряду с Львовским университетом, Научным обществом имени Шевченко и рядом музеев заняла важное место в развитии археологической науки в межвоенный период. И. Слепой и А. Шептицкий сразу после основания академии ввели в учебные программы библейскую, христианскую и церковную археологию. В скором времени этот список был дополнен курсом «Археология Украины». Свидетельством того, что археологии отводилось далеко не последнее место, было приглашение на работу Ярослава Пастернака. Ученый подготовил лекционные курсы по археологии Палестины, а затем приступил к разработке специального курса по украинской археологии специально для будущих священников. В 1932 г. свет увидела его «Краткая археология западно-украинских земель», которая была написана как учебник для студентов-богословов.

Отдельной страницей в деятельности Богословской академии была организация т. н. археологических экскурсий, во время которых студенты имели возможность участвовать в археологических раскопках под руководством Ярослава Пастернака. Таким образом они знакомились с памятниками археологии, чтобы в будущем сохранить от уничтожения наше наследие, принимали участие в формировании археологической коллекции музея, а руководство академии финансово поддерживало научные исследования на ряде археологических памятников.

Ключевые слова: библейская археология, Ярослав Пастернак, полевые исследования, Богословская академия во Львове.

Bulyk N.M. Lviv Greek-Catholic Theological Academy: archaeological studies (1929–1939)

Activities of the Lviv Greek-Catholic Theological Academy in the field of archeology, which, along with the Lviv University, Shevchenko Scientific Society and a number of museums, have taken an important place in the development of archaeological science during interwar period is analyzed in the article. I. Slipyj and A. Sheptytsky immediately after foundation of the Academy introduced biblical, Christian and church archeology into educational programs. In the nearest future, this list was complemented by the academic course «Archeology of Ukraine». An invitation of Yaroslav Pasternak to work was good indication of the fact that archeology was far from the last place in the Academy. The archaeologist has prepared lectures on the archeology of Palestine, and later began to develop special academic course dedicated to Ukrainian archeology, specifically for future priests. In 1932, «Brief Archeology of the Western Ukrainian lands» was published. It was written as a textbook for students-theologians.

Organization of so-called archaeological excursions, during which students were able to participate in archaeological excavations, led by Yaroslav Pasternak, was a specific page in activity of the Theological Academy. In this way, they had possibility to get an idea about sites, in order to protect our historical heritage in the future, to join the formation of archaeological collection of the museum, and the direction of the Academy financially supported scientific research on a number of archaeological sites.

Key words: Biblical archeology, Yaroslav Pasternak, field researches, Lviv Theological Academy.

18.02.2019 p.

УДК623.48:316.4.063.7(477.52)«1937/1938»

Л.І. Рожкова

**«СПРАВА» ШОСТКИНСЬКИХ
ЗБРОЯРІВ 1937–1938 рр.:
ЖЕРТВИ ТА ВИКОНАВЦІ**

Стаття присвячена політичним репресіям на оборонних підприємствах Шостки 1937–1938 рр. Досліджено особливості фабрикуння справи працівників заводів № 9 та № 53. Розкрито особливості механізму політичних репресій за доби «Великого терору» на прикладі промислових підприємств. Проаналізовано наслідки «справи» зброярів для самих репресованих, членів їхніх сімей, а також для виконавців – співробітників каральних органів.

Ключові слова: Шостка, політичні репресії, оборонні підприємства, «Великий терор», репресовані.

Від часу заснування і донині історія Шостки нерозривно пов'язана з розвитком підприємств оборонної галузі. 1771 р. було засновано Шостенський пороховий завод, що спеціалізувався на виробництві вибухових речовин. 1846 р. поблизу порохового заводу було засновано підприємство з виробництва капсулів. В подальшому капсульне підприємство стало одним з основних поставальників деталей для набоїв стрілецької зброї Російської імперії. У 1930-х роках значно зросло виробництво військової продукції, що було зумовлено переходом СРСР до наступальної воєнної доктрини. Тоді ж заводи отримали «зашифровані» назви: пороховий – «завод № 9», капсульний – завод «№ 53». 1928 р. у Шостці при сприянні французької фірми «Люмьєр» було засновано першу в СРСР фабрику з виробництва кіноплівки (з 1931 р. – Шосткинська фабрика кіноплівки). Масові репресії, що розгорнулися у 1937–1938 рр., торкнулися чи не кожної родини невеликого промислового міста (1939 р. населення Шостки складало приблизно 28 тис. осіб) [1, с. 7].

Зазначена проблема ще не була предметом узагальнюючого дослідження. Деякі дані щодо репресій на оборонних підприємствах міста можна знайти у працях місцевих краєзнавців [2]. Кілька нарисів, присвячених долям репресованих керівників промислових підприємств Сумщини, опублікувала старший науковий редактор редакційно-видавничої групи обласного тому «Реабілітовані історією. Сумська область» І. Федоренко, зокрема, і розвідку про репресованого 1937 р. директора заводу № 9 М. Нефьодова [3]. Нашою метою було дослідити механізм та особливості здійснення Великого терору 1937–1938 рр. на оборонних підприємствах Шостки, з'ясувати долі репресованих, а також соціальні і морально-психологічні наслідки репресій. При написанні роботи ми використовували розсекречені документи Галузевого державного архіву СБУ, компартійних та державних органів, а також опубліковані зібрання документів, зокрема, двохтомне видання «Великий терор в Україні. «Куркульська операція 1937–1938 рр.» [4]. Документи розкривають механізми творення партійними та каральними органами масового терору, у тому числі і на регіональному рівні.